Ludzie w cieniu wojny

Ludność cywilna podczas współczesnych konfliktów zbrojnych

PRACE INSTYTUTU ZACHODNIEGO NR 87

Publikacja dofinansowana przez
Fundację na rzecz Społeczeństwa Otwartego „Pro publico bono”

Ludzie w cieniu wojny

Ludność cywilna podczas współczesnych konfliktów zbrojnych

Joanna Dobrowolska-Polak

Instytut Zachodni
Poznań 2011

Projekt okładki
Monika Trypuz

Redakcja
Anna Murawska

© Copyright by Instytut Zachodni
© Copyright by Joanna Dobrowolska-Polak

ISBN 978-83-61736-26-4
ISSN 0860-2913

INSTYTUT ZACHODNI
61-854 Poznań, ul. Mostowa 27
tel. +61 852 76 91, +61 852 28 54
e-mail: wydawnictwo@iz.poznan.pl
www.iz.poznan.pl

Skład, druk i oprawa:
Agencja Wydawnicza „Argi" sc
50-542 Wrocław, ul. Żegiestowska 11
tel./fax +71 78 99 218
www.argi.pl

Istoty ludzkie, więcej, wszystkie czujące istoty, ludzie i zwierzęta, mają prawo do szukania szczęścia i życia w pokoju. Z drugiej strony, nikt nie ma prawa do zadawania innym bólu i cierpień.

Tenzin Gjatso, XIV Dalajlama Tybetu

Spis treści

Wprowadzenie 9

Część pierwsza
Ochrona ludności cywilnej
regulowana prawem międzynarodowym

Rozdział I Humanitaryzacja wojny 23
1. Zasady prawa wojennego 23
2. Potęgowanie ochrony prawnej 29
Rozwój prawa konfliktów zbrojnych 29
Rozwój międzynarodowego prawa praw człowieka 37
3. Szczególna ochrona osób wrażliwych 51
Ranni, chorzy i rozbitkowie 52
Kobiety 53
Dzieci 54
Uchodźcy 57
4. Strefy wolne od działań wojennych 61

Rozdział II Fundamentalny standard ludzkości 67
1. Idea i specyfika ochrony praw jednostek 67
2. Źródła prawa praw człowieka i prawa humanitarnego ... 71
3. Ograniczenia ochrony prawnej 76
4. Minimalny poziom ochrony 83

Część druga
Naruszenia praw człowieka oraz zasad prawa międzynarodowego podczas konfliktów zbrojnych

Rozdział I Rodzaje ataków na ludność cywilną 97
1. Ataki na życie 97
2. Ataki na godność i nietykalność 103
3. Ataki na wolność i bezpieczeństwo 108
4. Łamanie zasad prowadzenia konfliktów zbrojnych 113
5. Ludobójstwo i polityka czyszczenia etnicznego 120

Rozdział II Sytuacja osób szczególnie wrażliwych 125
1. Sytuacja kobiet 125
2. Sytuacja dzieci 130
3. Sytuacja mężczyzn w wieku „do walki" 141
4. Sytuacja uchodźców 145

Rozdział III Kumulacja aktów przemocy 157
1. Kosowo 157
2. Czeczenia 161
3. Rwanda i Burundi 168
4. Afganistan 175
5. Darfur 182

Podsumowanie 189

Bibliografia 201

Summary 223

Wprowadzenie

Osoby, które nie biorą bezpośredniego udziału w walkach – kobiety i mężczyźni, dzieci i starcy – są głównymi ofiarami konfliktów zbrojnych. Cierpią bezpośrednio, odnosząc rany i ponosząc śmierć, narażeni na ataki na godność i nietykalność, ale i pośrednio: tracąc rodziny, patrząc na krzywdę dręczonych na ich oczach bliskich, żyjąc poniżej granicy ubóstwa, bez jakiejkolwiek pomocy. Wir konfliktów obejmuje ich niezależnie od ich woli.

Cywile stanowią 90% wszystkich śmiertelnych ofiar konfliktów zbrojnych[1]. W ciągu roku w wyniku bezpośrednich ataków umierają średnio 52 tysiące ludzi, a kolejne 200 tysięcy ginie z powodu pośrednich skutków walk (dane z lat 2004-2007). Jednak liczba ofiar potrafi wzrastać w tempie geometrycznym. Podczas jednego z najbardziej brutalnych konfliktów ostatnich dekad – w Demokratycznej Republice Konga – w latach 1998-2002 zginęło łącznie 3,3 mln osób[2]. Ryzyko poniesienia śmierci przez osoby cywilne znajdujące się w ogniu konfliktów zbrojnych jest ponad dziesięciokrotnie wyższe aniżeli globalna średnia zgonu w wyniku morderstwa. W 2007 r. w Iraku wynosiło ono w sta-

[1] Szacunki z lat 1990-2000. *Women, peace and security. Study submitted by the Secretary-General pursuant to Security Council resolution 1325 (2000)*, New York 2002, s. 15. Pojęcie „ludność cywilna" określa wszystkie osoby, które nie są członkami sił zbrojnych.

[2] *Human Security Report 2005. War nad Peace in the 21st Century*, New York, Oxford 2005, s. 134.

tystycznym przeliczeniu 79 (78,5) osób na każde 100 tys. mieszkańców[3].

Od zakończenia zimnej wojny zagrożenie zbrojną przemocą, która jest elementem konfliktu, pozostaje nieustająco wysokie. Liczba konfliktów zbrojnych, w tym wojen, w ciągu ostatnich dwudziestu lat utrzymuje się niemal cały czas powyżej 30, a trzy razy przekroczyła 40 (w 1993 r. toczyło się 49 konfliktów, w 2001 i 2002 r. – 42). W 2008 r. konfliktów zbrojnych było niewiele mniej – 39. W 2009 r. trwało 7 wojen: w Somalii, Pakistanie (dwie), na Sri Lance, w Afganistanie, Izraelu i Jemenie, 24 pozostałe konflikty zbrojne rozgrywały się w Czadzie, Demokratycznej Republice Konga, Etiopii, Nigerii (2 konflikty), Sudanie (2 konflikty), Ugandzie, Kolumbii, Meksyku, Peru, Indiach, Myanmarze/Birmie, Pakistanie, na Filipinach (2 konflikty), w Tajlandii, Iranie, Iraku (2 konflikty), Arabii Saudyjskiej, Turcji i w Rosji (2 konflikty). Do najbardziej konfliktogennych regionów świata należały Azja Południowa i Afryka Subsaharyjska (po 9 konfliktów zbrojnych) oraz Bliski Wschód (8)[4]. Wszystkie konflikty zbrojne, które toczyły się w 2009 r., były konfliktami wewnętrznymi.

Niemiędzynarodowy charakter współczesnych konfliktów oraz ich głównie etniczne i narodowe podłoże sprawiają,

---

[3] W drugiej w kolejności Somalii – 74,2. Globalnie prawdopodobieństwo zgonu w wyniku morderstwa wynosi 7,6 na 100 tys. mieszkańców. *Global Burden of Armed Violence*, red. K. Krause, R. Muggah, A. Wennmann, Geneva 2008, s. 10. Rocznie na świecie w wyniku przemocy zbrojnej ginie ok. 740 tysięcy ludzi, większość z nich (490 tysięcy) poza bezpośrednimi strefami działań zbrojnych. *Small Arms Survey*, w: *Measuring and Monitoring Armed Violence. Goals, Targets and Indicators*, red. E. Gilgen, K. Krause, R. Muggah, Geneva 2010, s. 4.

[4] Wojna pojmowana jest zgodnie z definicją *Heidelberg Institute of International Conflict Research* jako typ konfliktu zbrojnego charakteryzujący się walką co najmniej dwóch regularnych, zorganizowanych sił zbrojnych, w którym starcia są powtarzalne i tak intensywne, że pociągają za sobą znaczne ofiary i zniszczenia. Pozostałe konflikty zbrojne to poważne kryzysy, charakteryzujące się wysokim stopniem napięcia pomiędzy oponentami, w których istnieje ciągła groźba użycia siły, ale siła jest używana sporadycznie. *Conflict Barometer 2009. Crises. Wars. Coups d'États. Negotiations. Mediations. Peace Settlements. 18th Annual Conflict Analysis*, red. P. Jawad, H. L. Mayer, Heidelberg 2009, s. 84. Dane: *ibidem, passim*.

że członkowie grup etnicznych i narodowych (niezależnie od wieku i płci) poprzez sam fakt przynależności do nich utożsamiani są z bojownikami i stają się celem działań zbrojnych. Z tego powodu charakterystyczną cechą współczesnych konfliktów są masowe, poważne i powtarzające się ataki na cywilów. Liczba tych ataków, mimo upływu lat, nie maleje, co wiąże się także z postępującą fragmentaryzacją konfliktów zbrojnych i znaczną proliferacją siły militarnej na wiele autonomicznych, pozapaństwowych grup zbrojnych.

Niemożność wykluczenia konfliktów zbrojnych ze stosunków międzynarodowych wywołała próby humanizacji konfliktów, czyli uczynienia ich mniej okrutnymi. Wysiłki w celu humanizacji, która wraz ze swoim wojennym ujęciem – humanitaryzacją – pojmowana jest jako „zmiany w [prawie], polityce i stosunkach między państwami, które redukują przemoc, nieszczęścia i naruszenia praw człowieka"[5], wydawały się z góry skazane na niepowodzenie, bo wojna w swej istocie niesie ze sobą zaprzeczenie niepodważalnej godności i wartości ludzkiego życia. Działania realizowane od XIX, a szczególnie w wieku XX, doprowadziły jednak do pewnych sukcesów. Wypracowano międzynarodowo uznane zasady prowadzenia konfliktów zbrojnych, których przestrzeganie przez strony winno ograniczać cierpienia. Humanizacja – w warstwie prawnej – w toku swojego rozwoju zapewniała ludności coraz większą ochronę, obejmując kolejne obszary normatywnych stosunków między państwami oraz gwarantując ochronę w konfliktach międzynarodowych i (niepełną) w niemiędzynarodowych.

Wprowadzanie norm humanitarnych regulujących konflikty i ograniczających ich dotkliwość dla ludności cywilnej przebiegało, i nadal toczy się, czterema drogami. Pierwszą było ustanowienie ogólnych zasad, jakie powinny respektować i stosować strony konfliktu; drugą – międzynarodowe potwierdzenie, że człowiekowi bez dyskryminacji, zawsze i wszędzie, a więc niezależnie od sytuacji,

[5] E. Adler, B. Crawford, J. Donnelly, *Defining and Conceptualising Progress in International Relations*, w: *Progress in Postwar International Relations*, red. E. Adler, B. Crawford, New York 1991, s. 9.

w jakiej się znajduje i bez znaczenia, czyjej jurysdykcji podlega, przysługują określone prawa i wolności, a ich nierespektowanie bądź arbitralne wprowadzanie ograniczeń korzystania z nich, jest zabronione. Trzecią – kształtowanie specjalnej ochrony dla osób, które bardziej niż inne narażone są na cierpienie w wyniku działań zbrojnych, a czwartą – ustanowienie stref wolnych od działań zbrojnych, w których ludność cywilna znajdująca się w niebezpieczeństwie, mogłaby znaleźć schronienie i uzyskać pomoc. Drogi te przeplatały się ze sobą, wzmacniając się wzajemnie i uzasadniając. Ich rozwój historyczny był nierównomierny, ponieważ najpierw wykształciły się ogólne zwyczajowe zasady prawa wojennego, które z biegiem czasu zostały skodyfikowane, uszczegółowione i uzupełnione. Wraz z rozwojem kulturowo-cywilizacyjnym i postępem naukowo-technicznym ograniczenia wypracowane w ramach wszystkich czterech rodzajów działań poszerzały swoją stosowalność i często zyskiwały nowe, dodatkowe rozumienie.

Humanizacja prawa międzynarodowego doprowadziła do wykształcenia dwóch subsystemów: międzynarodowego prawa praw człowieka i prawa humanitarnego. Ponieważ były one tworzone dla ochrony ludności w określonych sytuacjach – prawo praw człowieka w czasie pokoju, a prawo humanitarne podczas konfliktów zbrojnych – oba subsystemy przewidują możliwość ograniczenia stosowania własnych norm w sytuacjach, które wykraczają poza zakres ich bezpośredniego obowiązywania. Prawo humanitarne różnicuje stopień ochrony osób w konfliktach międzynarodowych i niemiędzynarodowych, ograniczając ją znacznie w drugim przypadku, a prawo praw człowieka dopuszcza możliwość derogacji niektórych praw w razie niebezpieczeństwa zagrażającego życiu narodu. Klarowne określenie zakresu ochrony gwarantowanej człowiekowi przez prawo w sytuacji niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych stało się więc kolejnym z wyzwań, któremu proces humanizacji prawa stara się obecnie sprostać. Wychodząc mu naprzeciw, podejmuje próbę oznaczenia „fundamentalnego standardu ludzkości”[6] – minimalnego

[6] Sformułowanie to jest używane w pracach ONZ. Zastąpiło ono wcześniejsze określenie „minimalny standard humanitarny”, co wydaje się słuszne, ponieważ nie ogranicza konotacji do prawa humanitarnego, ale ma z założenia łączyć prawo humanitarne i prawo praw człowieka. Zob. m.in. *Commission on*

katalogu praw i swobód nienaruszalnych niezależnie od sytuacji i okoliczności charakteryzujących położenie człowieka, konstruowanego ze wzajemnie wspierających się i nakładających norm bliźniaczych subsystemów: prawa humanitarnego i prawa praw człowieka.

W związku z wewnętrznym charakterem większości współczesnych konfliktów zbrojnych, jak też dużą liczbą konfliktów wymykających się klasycznym klasyfikacjom, ważne wydaje się nie tyle określenie dozwolonych ograniczeń prawa humanitarnego i prawa praw człowieka, ile właśnie wyznaczenie podstawowego standardu, który obowiązuje w każdej sytuacji, niezależnie od tego, w czyjej władzy znajduje się człowiek i jaki status posiadają strony konfliktu. Oznaczenie „fundamentalnego standardu ludzkości" polega w tym wypadku nie na wyprowadzaniu nowych reguł, ale na zebraniu obowiązujących zasad i norm, które interpretowane łącznie gwarantowałyby „ochronę jednostki w poszanowaniu dla jej bardziej podstawowych potrzeb, bez ponoszenia ryzyka osiągnięcia minimalnego progu ochrony i tym samym obniżenia standardu istniejących zasad prawa międzynarodowego"[7].

Celem niniejszej pracy – odnośnie do norm prawnych – jest więc: 1. określenie zakresu gwarancji stanowionej przez prawo praw człowieka i prawo humanitarne dla praw i wolności ludności cywilnej podczas konfliktów zbrojnych; 2. określenie przewidzianego przez prawo sposobu traktowania cywilnych osób szczególnie wrażliwych, wyróżnianych ze względu na charakteryzujące je cechy (wiek i płeć) i specyficzną sytuację (uchodźstwa) oraz 3. identyfikacja norm niederogowalnych, obowiązujących w każdej sytuacji niezależnie od charakteru i rodzaju konfliktu zbrojnego.

Human Rights, Promotion and protection of human rights. Fundamental standards of humanity. Report of the Secretary-General submitted pursuant to Commission on Human Rights decision 2001/112 z 20 grudnia 2001 r., UN Doc. E/CN.4/2002/103.

[7] J. D. Vigny, C. Thompson, *Fundamental Standards of Humanity: What future?*, „Netherlands Quarterly of Human Rights" 2002, nr 2, s. 188.

Humanizacja prawa niestety nie przenosi się wprost proporcjonalnie ani na stosunki między państwami, ani rządami i grupami wewnątrzpaństwowymi. Mimo wprowadzenia do prawa międzynarodowego norm ograniczających sposób prowadzenia działań zbrojnych oraz gwarantujących poszanowanie praw człowieka ze wszystkich stron świata dochodzą wiadomości o licznych, często masowych, atakach na ludność cywilną. Są one naruszeniem zasad prowadzenia konfliktów zbrojnych i obracają w niwecz poszanowanie dla praw i wolności jednostek. Mimo truizmu tego stwierdzenia ludność cywilna pozostaje największą ofiarą starć zbrojnych, również tych prowadzonych przez międzynarodowe koalicje, w których skład wchodzą państwa zachodniej cywilizacji, przykładające dużą wagę (nominalną w starciu z koniecznością zapewnienia własnego bezpieczeństwa?) do przestrzegania praw człowieka.

Spośród wszystkich rodzajów ataków na ludność cywilną wydaje się, że największe zagrożenie niosą i najpoważniejsze krzywdy wyrządzają ataki na życie, godność i nietykalność ludzi oraz na ich wolność i bezpieczeństwo. Mimo że ataki na życie i godność są równocześnie atakami na bezpieczeństwo, zasługują na oddzielne potraktowanie, ze względu na swoje szczególnie destrukcyjne skutki. Jedne z najpoważniejszych naruszeń zasad prowadzenia konfliktów zbrojnych – obok ataków na cele cywilne i ataków bez rozróżnienia – stanowią również ataki na ludność cywilną, w tym jej skupiska. Jeśli mieszczą się w kryteriach opisanych przez Konwencję w sprawie zapobiegania i karania zbrodni, składają się na politykę ludobójstwa. Ze względu na połączenie różnego rodzaju ataków polityka ludobójstwa została potraktowana oddzielnie. Należy zwrócić uwagę, że każdy atak na człowieka może być zakwalifikowany do kilku grup rodzajowych, m.in. gwałt, stanowiący atak na godność i nietykalność, może być sposobem zadania śmierci i dodatkowo elementem szeroko zakrojonej destrukcji określonej grupy ludności, stanowiąc tym samym element polityki czyszczenia etnicznego, która z kolei może zostać zakwalifikowana do kategorii zbrodni

wojennej, zbrodni przeciwko ludzkości czy zbrodni ludobójstwa. Z tego powodu klasyfikację ataków na ludność cywilną należy traktować jedynie jako ramowo porządkującą zagadnienie. Nie ma ona też charakteru wyczerpującego.

Ataki na ludność cywilną odbijają się ze zwiększoną siłą na osobach szczególnie wrażliwych, które bardziej niż inne – ze względów społecznych, kulturowych, czy też ze względu na specyficzne cechy, które posiadają lub sytuację, w której się znajdują – są podatne na krzywdę i cierpienie. Oznacza to, że osoby te silniej odczuwają skutki tych samych aktów przemocy oraz że ze względu na cechy je wyróżniające, pewne sytuacje stanowią dla nich większe niebezpieczeństwo, ponieważ mogą one stać się celem specyficznych ataków. Spośród osób, które nie biorąc bezpośredniego udziału w walkach są ofiarami konfliktów zbrojnych, szczególnie wrażliwe wydają się być: kobiety, dzieci, mężczyźni w wieku „do walki" oraz uchodźcy. Przypisanie grupie szczególnej wrażliwości nie może być jednak utożsamiane z permanentną słabością i bezradnością. Wrażliwość podczas konfliktu związana jest bowiem tylko z określonymi sytuacjami. Ponadto każda osoba posiada cechy, zdolności lub dobra materialne (w tym pieniądze i broń), które mogą w jej przypadku redukować słabość, jaka jest jej przypisana ze względu na przynależność do określonej grupy.

W wielu konfliktach zbrojnych dochodzi do skupienia różnego rodzaju ataków na ludność cywilną, dokonywanych w bardzo krótkim czasie. Podczas konfliktów, w których występuje kumulacja aktów przemocy, ludzie stają się ofiarami nie jednego ataku, ale ich szeregu, czasem jest to jedno pasmo nieprzebranego i niekończącego się cierpienia.

Zamierzeniem pracy w kwestii praktyki konfliktów zbrojnych jest ocena stopnia implementacji norm prawa humanitarnego i prawa praw człowieka w przypadku konfliktów zbrojnych, w tym: 1. stopnia poszanowania dla norm niederogowalnych; 2. sytuacji i sposobu traktowania osób szczególnie wrażliwych oraz 3. sytuacji ludności cywilnej w obliczu interferencji doko-

nywanych na masową skalę naruszeń norm prawnych (kumulacji aktów przemocy). Ocena relacji między humanizacją prawa a humanizacją stosunków międzynarodowych i wewnętrznych państw jest trudna, także ze względu na wielość norm prawa humanitarnego i prawa praw człowieka oraz uwikłanie w toczące się konflikty dużych grup ludności (często rozproszonej) i wielu grup zbrojnych. Z tego powodu analizy implementacji ograniczone zostały do tych praw (i ataków na nie), które gwarantują biologiczne przetrwanie oraz zachowanie integralności fizycznej i psychicznej ludzi. Badania charakteryzowało dwupoziomowe podejście: próba identyfikacji schematów w naruszaniu prawa humanitarnego i prawa praw człowieka oraz próba określenia charakteru naruszeń obu powyższych działów prawa, pozwalających zarysować ich naturę, zakres oraz dotkliwość dla ludności cywilnej.

Wydaje się, że ten zakres badań w polskiej polemologii jest uwzględniany jedynie marginalnie – najczęściej podczas analiz wpływu, skutków i roli w konfliktach zbrojnych podmiotów prawa międzynarodowego (przede wszystkim państw) – w opracowaniach traktujących o interwencji humanitarnej i operacjach pokojowych. Twierdzenie o wielce krzywdzących i ofiarochłonnych skutkach konfliktów zbrojnych dla ludności cywilnej jest powszechnie uznane, a przez to pozostaje poza głównym nurtem badań. Nie są badane natura, charakter i dotkliwość dokonywanych podczas konfliktów zbrojnych ataków na ludność cywilną, ani stosunki społeczne na obszarach, na których toczą się walki. Wśród opracowań polskojęzycznych na temat sytuacji ludności cywilnej dominują tłumaczenia skróconych wersji raportów organizacji międzynarodowych (tj. *Amnesty International* czy *Human Rights Watch*), brakuje opracowań naukowych (z wyjątkiem wydanej drukiem w 2009 r. pracy magisterskiej J. Czyżewskiego *Dzieci-żołnierze we współczesnych konfliktach zbrojnych* oraz publikacji pokonferencyjnej *Dzieci-żołnierze w wojnach i konfliktach zbrojnych. Materiały z konferencji naukowej, Opole, 11 grudnia 2007 r.*, pod red. E. Nowaka). Dostępne są nieliczne tłumaczenia obcojęzycznych publikacji dotyczących dzieci-żołnierzy (monogra-

fia G. Carrissiego *Dzieci-żołnierze. Kalami idzie na wojnę* z 2007 r.). Problematyka dzieci-żołnierzy przebiła się do świadomości środowiska naukowego po uruchomieniu głośnej światowej kampanii *Stop Child Soldiers* (prowadzonej od 1998 r. przez koalicję organizacji humanitarnych *The Coalition to Stop the Use of Child Soldiers*). W przeciwieństwie do niej inne elementy należące do konglomeratu sytuacji ludności cywilnej nie są badane. Poza nurtem systematycznych badań pozostaje problem przemocy seksualnej podczas działań zbrojnych (podejmowanej zarówno wobec kobiet, jak i mężczyzn) oraz sytuacja ofiar gwałtów (wyjątek stanowi rozdział autorstwa V. Nhoum-Grappe *Gwałt jako zbrodnia wojenna* w przetłumaczonej na język polski książce pod red. Ch. Ockrent *Czarna księga kobiet* z 2007 r.). Problematyka uchodźcza rozpatrywana jest w polskiej nauce o stosunkach międzynarodowych nie z perspektywy sytuacji uchodźców podczas ucieczki i w miejscu czasowego schronienia, ale przez pryzmat problemów europejskich: imigracji i azylu. (Na tym tle wyjątek stanowią tłumaczenia raportów *UNHCR, Uchodźcy świata 2000. 50 lat pomocy humanitarnej*, red. M. Cutts z 2000 r. i *Uchodźcy świata 1997-1998. Wyzwania humanitarne*, red. J. Crisp z 1998 r.). Nie są badane poszczególne rodzaje ataków na ludność, jako poboczna traktowana jest też sytuacja wywołana kumulacją ataków. W Polsce brakuje opracowań – lub choćby tłumaczeń – raportów specjalnych sprawozdawców Rady Praw Człowieka i Sekretarza Generalnego ONZ – najważniejszego źródła odnośnie do sytuacji ludności cywilnej (wyjątek stanowi rozdział autorstwa K. Hryćko P*oszanowanie praw człowieka w Kenii* w pracy zbiorowej *Afrykański wygnaniec*, red. J. Mantel-Niećko), a także pełnych sprawozdań organizacji: humanitarnych i obrony praw człowieka, które są publikowane na świecie (wyjątek stanowią *Raporty Tadeusza Mazowieckiego z byłej Jugosławii*, wydane w 1993 r.).

Lepiej kształtuje się sytuacja w zakresie publikacji traktujących o uregulowaniach prawnych – prawa humanitarnego i prawa praw człowieka. Polskie badania w tym zakresie skupiają się przede wszystkim na najbardziej „klasycznych" obszarach oddziaływania obu systemów: działaniu prawa praw człowieka podczas

pokoju (prace R. Kuźniara, A. Michalskiej, M. A. Nowickiego, J. Menkesa) oraz prawa humanitarnego podczas zbrojnych konfliktów międzynarodowych (do ważniejszych polskich publikacji należą: praca S. Dąbrowy *Ludność cywilna w konfliktach zbrojnych* z 1974 r., stanowiąca kompleksową analizę sytuacji ludności cywilnej wynikającą z norm prawa humanitarnego; publikacje M. Flemminga, R. Bierzanka, T. Leśko, przedstawiające zwyczajowe i traktatowe ograniczenia w prowadzeniu konfliktów zbrojnych oraz M. Gąski i A. Ciupińskiego szeroko opisujące regulacje prawa humanitarnego). Skromniejsza jest literatura analizująca obszary przenikania się obu systemów, w której dokonywana jest ich łączna interpretacja. Do prekursorów łącznego analizowania norm prawnych obu systemów należą: T. Jasudowicz, który opracował i opatrzył wstępem zbiór *Prawa człowieka w konfliktach zbrojnych. Rekonstrukcja międzynarodowego prawa humanitarnego*, wydany w 1997 r., K. Drzewiecki autor opublikowanego w 1999 r. w „Sprawach Międzynarodowych" artykułu pt. *Koncepcja minimalnych standardów humanitarnych* oraz M. Flemming, dokonujący wspólnej interpretacji w niemal wszystkich swoich pracach. Spośród opracowań dotyczących szczegółowych kwestii prawnomiędzynarodowych wymienić należy prace B. Wierzbickiego, kompleksowo przedstawiające system ochrony uchodźców (najważniejsza to *Uchodźcy w prawie międzynarodowym* z 1993 r.) oraz monografie: A. Potyrały (traktującą o prawnomiędzynarodowych próbach uregulowania problemu uchodźstwa) i D. Heidrich-Hamery (opisującą sytuację ludności wysiedlonej wewnętrznie).

Stosunkowo liczne światowe (i polskie) publikacje traktujące o prawie humanitarnym i prawie praw człowieka wsparły przeprowadzoną analizę dokumentów międzynarodowych; szczególnie pomocna była interpretacja zwyczajowego prawa humanitarnego, dokonana pod auspicjami Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża, przez J.-M. Henckaertsa i L. Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law* (w dwóch tomach) z 2005 r. Podstawą badań rzeczywistej sytuacji ludności podczas konfliktów zbrojnych stały się natomiast raporty wyspecjalizo-

wanych w monitoringu stanu przestrzegania i obronie praw człowieka organów ONZ: Rady Praw Człowieka (*Human Rights Council – HRC*, do 2006 r. Komisji Praw Człowieka – *Commission on Human Rights*) i jej Podkomisji ds. Promocji i Ochrony Praw Człowieka (*Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights*), Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców (*United Nations High Commissioner for Refugees – UNHCR*), Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka i jego biura (*United Nations High Commissioner for Human Rights – UNHCHR* i *Office of the High Commissioner of Human Rights – OHCHR*), Komitetu Praw Człowieka (*Human Rights Committee – HRC*), Biura Koordynacji Spraw Humanitarnych (*Office for the Coordination of Humanitarian Affairs – OCHA*), Sekretarza Generalnego ONZ (*UN Secretary General – UNSG*), Specjalnych Sprawozdawców i Przedstawicieli *UNSG* i Rady Praw Człowieka (przede wszystkim sprawozdawców tematycznych i ds. sytuacji grup szczególnie wrażliwych): Specjalnego Sprawozdawcy ds. pozasądowych, doraźnych i arbitralnych egzekucji (*Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions*), Specjalnego Sprawozdawcy ds. tortur i innego okrutnego, nieludzkiego i poniżającego trakowania i karania (*Special Rapporteur on the question of torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment*), Specjalnego Sprawozdawcy ds. współczesnych form niewolnictwa, jego przyczyn i skutków (*Special Rapporteur on contemporary forms of slavery, including its causes and consequences*), Specjalnego Przedstawiciela Sekretarza Generalnego ds. dzieci i konfliktu zbrojnego (*Special Representative of the Secretary-General for children and armed conflict*), Specjalnego Sprawozdawcy ds. przemocy wobec kobiet, jej powodów i konsekwencji (*Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences*), Przedstawiciela Sekretarza Generalnego ds. praw człowieka osób wysiedlonych wewnętrznie (*Representative of the Secretary-General on the human rights of internally displaced persons*). Przekaz z regionu konfliktów zbrojnych uzupełniały raporty organizacji z rodziny ONZ: Światowego Programu Żywnościowego (*World Food Programme – WFP*), Funduszu NZ

na rzecz Dzieci (*UN Children's Found – UNICEF*), Światowej Organizacji Zdrowia (*World Health Organisation – WHO*); sprawozdania i raporty organizacji praw człowieka typu *watch dog*, takich jak *Amnesty International – AI i Human Rights Watch – HRW* oraz relacje i sprawozdania organizacji humanitarnych, działających bezpośrednio w strefie działań zbrojnych i mających największy kontakt z ofiarami konfliktów, do których należą przede wszystkim Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża (*International Committee of the Red Cross – ICRC*) i Lekarze bez Granic (*Médecins Sans Frontières – MSF*). Źródło informacji stanowiły także orzeczenia międzynarodowych trybunałów karnych: Międzynarodowego Trybunału Karnego (*International Criminal Court – ICC*), Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. byłej Jugosławii (*International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia – ICTY*), Międzynardowego Trynunału Karnego ds. Rwandy (*International Criminal Tribunal for Rwanda – ICTR*), Specjalnego Trybunału dla Sierra Leone (*Special Court for Sierra Leone*), Nadzwyczajnej Izby Sądu Kambodży ds. Zbadania Zbrodni dokonanych w okresie Demokratycznej Kampuczy (*Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia for the Prosecution of Crimes Committed during the Period of Democratic Kampuchea*) oraz orzeczenia i opinie doradcze Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości (*International Court of Justice – ICJ*).

Prawno-praktyczna dychotomia badań znalazła swoje odbicie w ostatecznej konstrukcji monografii. Część pierwsza, poświęcona ochronie ludności cywilnej regulowanej prawem międzynarodowym, składa się z dwóch rozdziałów. Pierwszy traktuje o humanitaryzacji wojny, drugi o budowie fundamentalnego standardu ludzkości. W części drugiej podjęta została próba charakterystyki rzeczywistej sytuacji ludności cywilnej podczas konfliktów zbrojnych. Składają się na nią rozdziały dotyczące rodzajów ataków na ludność cywilną, sytuacji osób szczególnie wrażliwych oraz kumulacji aktów przemocy.